

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מב, תשנ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

קידוש החודש כולו נקבע על פי אות מועדי ישראל והכמות מועד זה
צריך, ואבותינו שקדו על חכמה זו הרבה. האמורא שמואל העיד על עצמו
שנהירים לו שבילי הרקיע כשבילי נהרדעא עירו (ברכות נח ע"ב), ואת
חכמתו באסטרונומיה לא השיג אלא משום שחלק חשוב הייתה בהלכה.
העיסוק בהלכות החודש הפיק כמה ביטויים המקובלים עד היום, ובאחדים
מהם יידון במאמר זה.

המלה חודש שורשה הוא, כמובן, ח-ד-ש מלשון חידוש, והיא חלה
מעיקרה על הירח בחידושו, והראיה לכך לשון המשנה: "אב ובנו שראו את
החודש" (ראש השנה א, ז). לימים הורחבה משמעותה לכל אותו היום שחל
בו מולד הלבנה, היינו ראש חודש, ובהוראה זו היא משמשת הרבה במקרא.
יום זה נתקדש בישראל ואף עשוהו יום חג וביטול מלאכה ("חדשיכם
ומועדיכם שנאה נפשי" - ישעיה א, יד; "מתי יעבר החדש ונשבירה שְׁבֶר" -
עמוס ה, ה). ברבות הימים נעשה השם חודש מלה נרדפת לַיָּרֵחַ (אף הוא,
כמובן, מלשון יָרַח), היינו כל התקופה מִחֻדָּשׁ - במשמע ראש־חודש - ועד
חודש. עם שינוי זה של המשמעות נשתנתה מלת היחס לציון היום; במקרא
מצוין היום בדרך־כלל בלמ"ד, כגון: "בארבעה עשר יום לחדש" (במדבר כה,
טז), היינו ליום הראשון, לראש חודש. משהורחב השם חודש, והחודשים
עצמם אף כונו בשמות, החלו לומר בחודש, כדרך שאדם אומר בשנת כך וכך
ולא לשנת כך וכך, וזו הצורה השגורה בלשון חכמים (אחד בתשרי, תשעה
באב, עשרה בטבת, חמישה עשר בשבט, שבעה עשר בתמוז), והוא השימוש
הנכון גם היום.

ודרך אגב: הרחבה מעין זו חלה גם במלה שבת. עיקר הוראתה 'היום
השביעי בשבוע', ולימים היא מתחילה לשמש בהוראת 'שבוע', היינו משך
הזמן משבת לשבת. משמעות זאת נמצאת בביטויים "ראשון בשבת", "שני
בשבת" וכו'.

החדשה, ואולם דבריהם של העדים טעונים הדיקה בדיקה קפדנית, שהצריכה בקיאות יתרה וחישוב מדוקדק, כדי לבדוק אם אמנם מכוונת העדות למציאות האסטרונומית. לשם כך קנו להם חכמינו ידיעה מפורטת על מהלך מאורות השמים ביחס לכדור הארץ.

אחד המושגים הבסיסיים בחכמת העיבור הוא המולד. בניגוד למה שמקובל לחשוב, אין המולד נקבע על-פי סיבוב מלא של הירח סביב כדור הארץ. בתום סיבוב של 360° מן המולד הקודם עדיין אין הירח חוזר להיות בין הארץ לשמש, שהרי כבר נשתנה מקומו של כדור הארץ ביחס לשמש. עד המולד נדרשים אפוא כיומיים נוספים, ורק אז נקבע המולד. ברגע המולד פני הירח המוארים מוסבים אל השמש ופניו החשוכים כלפי הארץ. מכאן ואילך הירח מתחיל להיראות לעינינו, והיום הראשון להיראותו הוא ראש חודש. החודשים עצמם אינם שווים באורכם בדיוק, משום שתנועות הירח מרובות ולכל תנועה מחזור שונה. שוני זה הוא שמשפיע על אורך החודש. קשה ומסובכת היא הקביעה של רגע המולד האמיתי בכל חודש, וחכמינו חישובו חשבונות הרבה כדי לקבוע אותו בדיוק. למעשה מבוסס חישוב הלוח עצמו על האורך הממוצע של החודש, הנקבע לפי פרק זמן של חודשים רבים, ובחישוב הממוצע נקבע המולד האמצעי (= הממוצע). ברור, שהמולד האמיתי אינו רחוק הרבה מן המולד האמצעי.

אורך החודש הממוצע הוא עשרים ותשעה ימים, 12 שעות ועוד 793 חלקים, והסימן לכך הוא **כט-יב-תשצג**. החלק הוא אחד חלקי 1080 של השעה, ומכאן שאורכו כשלוש שניות ושליש, ו-793 חלקים עולים לכדי 44 דקות וחלק אחד. על זמנו של המולד נוהגים להכריז עד היום בבתי הכנסת ב"שבת מברכין" (היא השבת שבשבוע שלאחריה חל ראש החודש, ובה נאמרת ברכה מיוחדת לחודש הבא עלינו לטובה).

בדרך כלל נקבע ראש השנה ביום שחל בו המולד של חודש תשרי. אולם יש שראש השנה נדחה ביום או ביומיים אחר מולד תשרי. ההלכה קובעת ש"לא אדו ראש", כלומר: אין ראש (= ראש השנה) חל בימים א-ד-ו בשבוע. אם יהיה אפוא המולד של תשרי באחד מן הימים האלה דוחים את ראש השנה למחר. מולד כזה נקרא מולד זקן. זאת ועוד: אם המולד של תשרי חל אחרי חצות היום, נדחה ראש השנה ליום המחר. יוצא אפוא, שאם מולד תשרי הוא, למשל, ביום השלישי אחר חצות היום, יחול ראש השנה רק

כפי שכתבנו נאמר, יומי המולד יהיו בשנה סדורה. ואם בני חודש מתחיל בתחילת היממה (שהיא לפי ההלכה בתחילת הלילה), והחודשים לעולם כוללים מספר שלם של ימים. משום כך קבעו את מקצת החודשים בני עשרים ותשעה ומקצתם בני שלושים ימים, כדי שהממוצע יעמוד על עשרים ותשעה ימים ועוד שעות וחלקי שעות, כאמור למעלה. חודש בן עשרים ותשעה ימים נקרא **חודש חסר** ושל שלושים יום – **חודש מלא**. חודש מלא וחודש חסר באים לסירוגין בשנה **סדורה** (או שנה **כסדרה**): תשרי מלא, מרחשוון חסר, כסלו מלא וכך הלאה. בשנה סדורה 354 ימים בלבד. שנה מעין זו חסרים בה חלקי שעות, ומשום כך וגם משום הדחיות שהזכרנו יש צורך להוסיף לפעמים יום אחד או לגרוע יום אחד. שנה שגורעים ממנה יום אחד היא שנה **חסרה**, ובה כסלו הוא בן עשרים ותשעה ימים בלבד (אין בו יום ל'). שנה שמוסיפים בה יום אחד היא שנה **שלמה** או שנה **מלאה**, ובה גם חודש מרחשוון הוא בן שלושים יום.

מניין השנים בישראל הוא המניין לבריאת העולם. קדמונינו מנו את השנים מזמן יצירת האדם, ובו חל מולד תשרי. מניין זה מכונה **המניין ליצירה**. אך כידוע נברא האדם ביום השישי לבריאה, והיום הראשון לבריאה חל אפוא בכ"ה באלול של השנה שלפניה. תחילת **המניין לבריאת העולם** הועתקה למפרע למועד של מולד תשרי של השנה הקודמת, והוא המולד המכונה **מולד תוהו**, שהרי למעשה בעת מולד זה עדיין לא נברא העולם, והארץ הייתה תוהו ובוהו, כאמור בתורה. מניין השנים מאותו מולד תוהו הוא עתה התשנ"א (5751), ורבים מקפידים שלא להשמיט את האות ה' שבתחילת המניין המורה על האלפים. המחסר את האלפים מן המספר נוהג למנות את השנים רק לפי היחידות הנמוכות יותר, והוא קרוי **לפרט קטן (לפ"ק)**; והמציין גם את היחידות הגבוהות, היינו גם את האלפים, מונה את השנים **לפרט גדול (לפ"ג)**.

שמור את חודש האביב

ארבע עונות השנה מותנות, כידוע, בשמש. מסלול כדור הארץ סביב השמש נטוי מעל קו המשווה, ופעמיים בשנה מסלול זה חותך את קו המשווה השמימי: ב־21 במרס וב־23 בספטמבר. בימים אלו היום והלילה

הדרומית ביותר, ובו בחצי הכדור הצפוני הלילה הארוך ביותר בשנה, וב-21 ביוני נמצאת השמש ביחס לכדור הארץ בנקודה הצפונית ביותר, ובו בחצי הכדור הצפוני היום הארוך ביותר בשנה. ארבע היקרויות אלו במסלול המדומה של השמש מכונות בלוח העברי **תקופות**, ולפי סדר הזכרתן הן **תקופת ניסן, תקופת תשרי, תקופת טבת ותקופת תמוז**. לימים הורחבה משמעות התקופה והוחלה גם על משך הזמן שמתקופה לתקופה.

האביב, שעניינו ראשית הבשלת התבואה, חל בעונה שחלה בה תקופת ניסן, והוא המועד של חג הפסח. אם נקבע את השנים לפי שנים-עשר חודשי לבנה, לא יחול תמיד חודש ניסן באביב, שהרי שנת החמה – כלומר הזמן שמתקופת ניסן לתקופת ניסן – היא בת שלוש מאות שישים וחמישה ימים ועוד כרבע יום, ונמצא שהיא יתרה על שנים-עשר חודשים באחד-עשר ימים בערך. כדי שתקופת ניסן תחול בחודש ניסן יש צורך להוסיף חודש אחד בכל כמה שנים. שנה שהיא בת שלושה-עשר חודשים מכונה **שנה מעוברת**, כנגד שנה בת שנים-עשר חודשים המכונה **שנה פשוטה**. תוספת של שבעה חודשים בכל תשע-עשרה שנים יש בה כדי להביא לכך, שאורך השנה הממוצע יהיה שווה לשנת החמה (בדיוק טוב למדי). מחזור זה של תשע-עשרה שנים קרוי **מחזור קטן** (כנגד מחזור אחר של עשרים ושמונה שנים המכונה **מחזור גדול**, ובו לא נעסוק כאן). שנות העיבור סימנן ג'ו"ח אדז"ט, היינו שנה ג' למחזור, שנה ו' למחזור, ח' למחזור, (מכאן ואילך צריך להוסיף י' לכל אחת מן האותיות) י"א למחזור, י"ד למחזור, י"ז למחזור וי"ט למחזור.

המבקש לדעת אם שנה מסוימת הייתה או תהיה שנה מעוברת, עליו לחלק את מניין השנים מבריאת העולם לתשע-עשרה ולבחון, אם השארית של מנת החלוקה היא אחד מן המספרים המתאימים לג'ו"ח אדז"ט. (למשל: השנה הזאת היא 5751 לבריאת העולם. כשמחלקים מספר זה בתשע-עשרה המנה היא 302 [משמע שאנחנו היום במחזור ה-303] ועוד י"ג שנים. י"ג אינו בכלל ג'ו"ח אדז"ט ולכן השנה פשוטה, אבל השנה הבאה עלינו לטובה, שנת התשנ"ב, תהיה שנה מעוברת משום שהשארית תהיה י"ד.) חודש העיבור הוא לעולם בן שלושים יום, ועתה צא וחשוב: מניין הימים של שנה מעוברת סדורה הוא 384, של מעוברת חסרה 383 ושל מעוברת מלאה או שלמה – 385 ימים.

לא הייתה כוונתנו כאן אלא להביא קצת מונחים ומושגים בעניין הלוח העברי לרגל ניסן – הראשון בחודשי השנה. לא כל העניינים נתמצו פה, אבל גילינו טפחיים וטפח חיסרנו.